ZLOČIN I KAZNA U POGLAVLJU „BUNT”, U ROMANU „BRAĆA KARAMAZOVI” F. M. DOSTOJEVSKOG (PROBLEMATIKA PATNJE NEVINIH)

Marina Koprivica, marina.koprivica@yahoo.com

Оригинални научни рад
DOI: 10.31902/fll.38.2021.8

F. M. Dostojevski je jedan od najvećih svjetskih pisaca koji je, čuvajući istovremeno autonomiju književnog djela, uspijeva na sebi svojstven način da u svoja ostvarenja inkorporira i sadržaje etičko-filozofskog i religioznog sadržaja. Pritom je svoja djela prožimao ehom navedenih sadržaja, ili je, pak, u konkretnim poglavljima uz književni pečat pristupao etičko-filozofskim i religioznim pitanjima, kao, na primjer, u romanu “Braća Karamazovi”, u poglavljima “Bunt” i “Veliki inkvizitor”. Pripadajući vlastitom duhovnošću i pogledima na život i društvo piscima kojima u njihovoj poetici moralne norme predstavljaju okosnicu pogleda na svijet i književnost, Dostojevski je posebnu pažnju posvetio “poniženim i uvrijeđenim”, takozvanim “malim ljudima” i posebno patnji djece, koja bivaju izložena okrutnim postupcima u svijetu odraslih. Istovremeno možemo ustvrditi i da naziv poglavlja “Bunt” predstavlja i svojevrsni pečat opusa Dostojevskog. U ovom radu smo se fokusirali na centralnu temu „Bunta” odnos junaka prema patnji djece u svijetu i svrsi kazne za zločin, koji ne može biti ničim iskupljen.

Ključne riječi: Zločin, kazna, bunt, “Braća Karamazovi”, Dostojevski, patnje nevinih, djeca, vjera, sloboda, Hrist

U teoriji književnosti i dalje traje isto, kompleksno pitanje o autonomiji književnog djela, a korijeni tog problema sežu do ranih perioda ljudske misli, kad nije postojala klasična podjela na tri grane duhovnosti – umjetnost, religiju i filozofiju, koje su se potom iskristalisale kao zasebne forme promišljanja. Stoga je i dalje razumljivo zašto, kao otvoreno pitanje, ostaje zaključak da književno djelo ne može biti “književnije” ako se u njega inkorporiraju elementi religiozne i/ili filozofske sadržine. Ali se istovremeno ipak može govoriti o specifičnom spoju književnog, religioznog i filozofskog diskursa, pri čemu religiozni i filozofski sadržaji ne smiju ići nauštrb autonomije književnog djela. Na isti način se za pristup Dostojevskog može ustvrditi da je u svoj opus, koji ima

dominantno književne parametre, na sebi svojstven i neponovljiv način inkorporirao elemente religiozne i filozofske sadržine u književno djelo, dajući time poseban pečat svojoj poetici, i vraćajući kreativnu misao na njene prapočetke, tj. sintezu umjetničkog, religioznog i filozofskog.

Upravo u ovom svjetlu ćemo nastojati da sagledamo elemente religioznog i filozofskog u poglavlju "Bunt" u "Braći Karamazovima" i ukažemo na specifične religiozno-filozofske pasaže u navedenom poglavlju, uz napomenu da sličan pristup Dostojevski ostvaruje u istoimenom romanu u legendi "Veliki inkvizitor", koji nije konkretniji predmet pažnje u našem radu.

Istovremeno možemo ustvrditi i da naziv poglavlja "Bunt" predstavlja i svojevrсни pečat cjelokupnog opusa Dostojevskog kroz sve njegove teme i motive, kojima je autor u svojim djelima kontinuirano ustajao u zaštitu poniženih i uvrijeđenih, a da je u konkretnom slučaju, u datom poglavlju, pojam bunta naglašeno obojen religiozno-filozofskim diskursom.

U pristupu ovom pitanju ćemo se poslužiti stavom Ničea da je "kazna pravo i čast za zločinca", jer ova misao predstavlja istovremeno i idejnu osnovu za naše tumačenje poglavlja "Bunt", kao filozofsko-etičkog i religioznog ishodišta u "Braći Karamazovima". Pitanje nezaslužene patnje nevinih, prvenstveno djece, problem je o kojem je u najvećoj mjeri upravo posvećeno navedeno poglavlje, a s tim u vezi dominira pitanje postojanja Boga, koje u dijalogu sa Aljošom apostrofira Ivan Karamazov, kao autor "Bunta" i legende "Veliki inkvizitor". Suština pitanja bunta u romanu usmjerena je na pitanje slobode i njenih krajnjih granica, kada ona prelazi u samovolju i predstavlja vlastitu suprotnost. O ovoj temi u viziji Dostojevskog posebnu pažnju su posvetili Nikolaj Berdajev, Lav Šestov, Dmitrij Mereškovski i drugi. Ali je ovom pitanju pristupano u kontekstu širih tema i motiva u opusu Dostojevskog, to jest, nijesu objavljeni radovi isključivo posvećeni navedenom poglavlju koje je predmet naše pažnje u ovom radu.

Ruski pjesnik i pisac Karl Geršelman u svom radu "Bunt Ivana Karamazova" problematiku stradanja objašnjava suzdržavanjem Boga u odnosu na zlo i patnju, jer: "Ta suzdržanost Boga u odnosu na zlo i patnju obično se objašnjava Njegovom nespremnošću da ograniči slobodu svojih stvorenja." (Geršelman 71) (prevod M. Koprivica) Povodom stava o suzdržanosti Boga u odnosu na zlo i patnju Nikolaj Berdajev tvrdi da "Dostojevskog pre svega interesuje čovekova sudbina u slobodi koja prelazi u samovolju." (Berdajev <https://knjigoljupci.com/2015/>)

Poglavlje "Bunt" započinje Ivanovom antihrišćanskom tezom o etici ljubavi prema bližnjem: "Nikad nisam mogao da razumem kako čovek može voleti svoje bližnje." (Dostojevski 245) Nasuprot tome stoji i

njegova antiteza o jedinoj mogućoj ljubavi prema dalekima: "Baš bližnje, po mom shvatanju, nije moguće voleti, već možda samo daleke. {...} Da bismo mogli zavoleti čoveka, potrebno je da se on sakrije, a čim pokaže svoje lice – ode ljubav." (Dostojevski 245) Ova Ivanova dilema, u stvari, otkriva i njegovo odbacivanje Boga i jedne od njegovih najvažnijih zapovjesti: "Ljubi bližnjega svoga". Međutim, ako antitezu ovog junaka romana posmatramo iz psihološkog ugla, a ne samo teističkog, o tome da čovjek treba da sakrije svoje lice, da ljubav ne bi nestala, tada dolazimo do zaključka o potrebi održavanja potrebne emotivne distance u cilju opstanka ljubavi. Ali se na taj način nameće zaključak o ljudskoj nesavršenosti u etičkom smislu, to jest, nemoći da se podari bezuslovna ljubav, prvenstveno svome bližnjem. U ovakvom stavu Dostojevskog istovremeno je upitna i ljubav ne samo prema svome bližnjem, nego i prema dalekom. Dostojevski, upravo u ovom kontekstu, preko stava starca Zosime ističe da "lice čovekovo mnogima, u ljubavi neiskusnim ljudima, često smeta da vole." (246)

Početak poglavlja "Bunt" Lav Šestov dodatno osvjetljava svojom tvrdnjom da između riječi Ivana Karamazova i samog pisca nema nikakve razlike, te tim povodom navodi citat iz dnevnika Dostojevskog za 1876. godinu: "Izjavljujem, - kaže tamo Dostojevski, - da je ljubav prema čovječanstvu čak potpuno nezamisliva, neshvatljiva i potpuno nemoguća bez zajedničkog vjerovanja u besmrtnost ljudske duše." (Šestov 19) (prevod M. Koprivica) Šestov takođe smatra da ni pisac ni njegov junak ne vjeruju u besmrtnost duše, pa samim tim ni u ljubav prema bližnjem: "Na ovaj ili onaj način, nema sumnje da ni junak romana ni autor ne vjeruju u spas ideje 'ljubavi prema bližnjemu'." (19) (prevod M. Koprivica) I sam Dostojevski gotovo da parafrazira svoju misao iz romana "Mladić" (1875): "Ljubiti bližnjega svoga, a ne prezirati ga – to nije moguće. Po mom mišljenju, čovek je rođen sa fizičkom nemogućnošću da voli bližnjega svoga." (Dostojevski 1975, 247) i još jednom, na sličan način, ponavlja u svom posljednjem romanu, "Braća Karamazovi" (1880): "Nikad nisam mogao da razumem kako čovek može voleti svoje bližnje." (Dostojevski 2004, 245)

Na otvorenu Ivanovu sumnju u "Buntu" da je Hristova ljubav prema čovjeku gotovo nevjerovatna, i da, kao takva, može biti svojstvena smu Bogu, tj. ne i ljudskom biću, nadovezuje se i stav ovog junaka romana da je čovjek nemoćan da drugog prihvati kao stradalnika, i da razumije njegovu patnju. Po Ivanu, čovjek je jedino u stanju da prihvati kod drugog ponižavajuću vrstu patnje, poput gladi, ali, na primjer, stradanje za neku ideju ne može da shvati. U dijalogu sa Aljošom, Ivan svoju argumentaciju o ljudskoj patnji sužava isključivo na patnju djece, na zločine koje odrasli čine prema djeci, ili upravo prema svojim bližnjima,

tek na kraju očekuju kaznu za zločince na ovom svijetu. Ovdje je jasnija Ivanova tvrdnja kako čovjek ne može voljeti svoje bližnje, ali i ne samo to, nego im može i nanositi bol i patnju. Milosav Babović esencijalne motive Ivanove moralne pobune vidi u podvojenosti njegove svijesti na teističku i ateističku, iako, kako tvrdi, kod Ivana je "misao o bogu znak želje za etičkim savršenstvom". (Babović 1986, 367)

Sušтина Ivanove etičke dileme proizilazi iz neprihvatanja religijske oprečnosti, a samim tim i Boga, koji dozvoljava postojanje zla, posebno u svijetu nevinih, koji nijesu ništa zgriješili. Ovim povodom Babović navodi: "Religija patnju objašnjava kao kaznu za grehove čovekove. Ali čime da se opravda stradanje dece?" (367) Na ovaj način Dostojevski preko svog junaka pokreće teodicejsko pitanje ne negirajući postojanje Boga, ali istovremeno ne prihvatajući svijet koji se temelji na zločinu i patnji, a što je svemoćni Bog dozvolio. Takođe, Dostojevski propituje i opravdanost zla u ime ostvarenja budućeg dobra, koje neće sam vidjeti, niti će prisustvovati kazni nad zločincima. Dakle, preko Ivana Karamazova pisac odbacuje suštinu teodiceje, koja je bazirana na ograđivanju Boga od postojanja zla koje nije u stanju da spriječi: "Ivanova argumentacija je logična: bog koji se sveti na nevinoj deci gori je od demona." (367)

Ivan pravi ostru distinkciju između odraslih i djece, i tvrdi da djeca ni u kakvim okolnostima ne mogu biti ružna, i da njih "možeš voleti i izbliza". (Dostojevski 247) A za odrasle nedvosmisleno izjavljuje da su "odvratni i ljubav ne zaslužuju", i pritom traži odmazdu, i da za njihove grehove ne ispaštaju djeca: "Jer, kako može nevin stradati za drugog, pa još tako nevin!" (247)

Misao Ničea, koju smo naveli na početku našeg rada, da je "kazna pravo i čast za zločinca", K. Geršelman tumači sa etičkog stanovišta ističući da postoje ne samo zaslužena stradanja, i da "ispaštanje krivice zaista krivcu vraća samopoštovanje, omogućuje mu da se ponovo osjeća ravnopravnim članom društva..." (Geršelman 71) (prevod M. Koprivica) Geršelman istovremeno dodaje da postoji i nezaslužena patnja – kad onaj, koji strada, i ne shvata njenu opravdanost. (71) Na temelju ovakvog stava prvenstveno se izdvaja pitanje stradanja djece, počevši od najsurovijeg opisa u "Buntu", kad Dostojevski preko svog junaka ističe zvjersku surovost čovjeka, njegovu "virtuoznost" u činjenju zla. Pisac pritom čak ne želi da poredi zvijeri sa čovjekom, jer zvijerima nije svojstvena takva "artistička" svirepost, pa poređenje čovjeka sa zvijerima u tom kontekstu, po Dostojevskom, biva uvredljivo za zvijeri.

U ovom opisu Dostojevskog o surovosti čovjeka, koji se čak ne može mjeriti ni sa svirepošću zvijeri Ivan navodi primjer kad Turci sa morbidnim uživanjem muče djecu "počinjući od toga što sui h jataganom

isecali iz utrobe materine, pa do bacanja uvis i dočekivanja na bajonet odojčadi pred očima matera. To pred očima majki – baš im je pričinjavalo glavno uživanje.” (Dostojevski 247-248) Na ovu morbidnu sliku pisac nadovezuje dodatno suroviju od prethodne, opet naglašavajući da se Turci, koji su zatekli odojče na rukama majke, upočetku veselo igraju sa njim milujući ga dok ne uspiju da izazovu osmijeh na dječijem licu i steknu povjerenje djeteta: “Dete se radosno smeje, pruža ručice da uhvati pištolj, i, najednom, artist odapinje obarač pravo detetu u lice, i razmrskava mu glavicu... Umetnički, je li?!” (248) Ovakvu sliku ljudskog bezumlja Dostojevski završava neočekivanom opaskom, punom žestoke ironije, da Turci “vole slatkiše”. Ovaj, samo na prvi pogled, neobavezan zaključak, i dodatno naglašava zvjersku protivrječnost mučitelja, koji ne samo što oduzima život djetetu, nego iz dječijeg svijeta prisvaja signum djetinjstva – slatkiš.

Ivan u potpunosti ne negira postojanje Boga. On se ograđuje, ali navodi sve zločine koje je Bog dozvolio, i zato ovaj junak ne pristaje na pravdanje zla u ime buduće harmonije čovječanstva. Problem čovjekove prirode i njegov poriv prema zlu najočiglednije oslikava junakovo poređenje da “ako đavo postoji, i ako ga je čovek stvorio, onda ga je stvorio po svojoj slici i prilici”. (248) Na takve riječi Aljoša zauzima stav da je i Bog onda stvoren kao čovjekova “slika i prilika”, što Ivan dočekuje sa ironijom, zapažajući: “krasan li je taj tvoj Bog ako ga je čovek stvorio po svojoj slici i prilici.” (248) Ovakvim stavom Ivano nedvosmisleno ističe da takvog Boga ne cijeni.

I ovaj disput između braće ukazuje na dvojnost Ivanove svijesti, mada vječita, u opusu Dostojevskog, tzv. “prokleta pitanja” ostaju nerazriješena i ne samo u ovom dijalogu, već i u cijelom romanu i djelima ruskog pisca. Ivan nastoji da dovede brata na nivo svojih argumenata navodeći mu primjere brojnih zločina nad nevinima, kako bi mu samim tim dokazao da svaka Aljošina misao o Bogu istovremeno sadrži i svoju suprotnost. Naima, sva ovakva Ivanova pitanja bez odgovora utemeljena su na stanovištu gnosticizma, odnosno, svega onog što ima empirijski karakter.

Trajče Stojanov, u okviru svog članka „Filozofski sistem Dostojevskog“, takođe piše o ambivalentnosti čovjekove prirode uopšte: „Upravo ovo iskustvo i konstruira čovjeka kao biće na međi, vječito rastrgano između dviju proturječnih tvrdnji. Svaki put kada se umu ponudi neko od rješenja vječnih pitanja, on je uvijek u nemogućnosti 'argumentirano' odlučiti se za jednu od opcija, zato što podjednako ima argumente i za jednu i za drugu, tj. ima argumente i *protiv* jedne, i *protiv* druge opcije.“ (Stojanov 201). Baveći se pitanjem slobode, Stojanov u svom članku, preko lika Kirilova u „Zlim dusima“, ispravno zaključuje

koliko čovjek u istoj slobodi može ići do kraja oduzimajući sebi život: „Spoznati da si apsolutno slobodan, a da pritom ne priznaš Boga, u istom momentu znači ubiti se, upravo zato da dokažeš apsolutnu slobodu, da dokažeš da si ti sam Bog koji ima apsolutnu moć da raspolaže svime, pa i vlastitim životom – eto na što se sumarno svodi zaključak Kirilova.” (203) Međutim, na ovo tumačenje Stojanova može se nadovezati i problematika apsolutne slobode kad čovjek raspolaže i tuđim životom, oduzimajući mu ga, što Dostojevski potvrđuje preko brojnih primjera stradanja nedužnih, kakva navodi Ivan Karamazov, a što pripada segmentima etičko-filozofskog i religijskog u književnosti Dostojevskog u svjetlu patnje nevinih.

U okviru ovog ključnog poglavlja, jedan od fundamentalnih problema, o kojem je već bilo riječi na početku, svakako je pitanje ljubavi prema bližnjima. Dostojevski ovaj odnos projektuje i preko stava starca Zosime: „Postarajte se da volite svoje bližnje stvarno i neumorno.” (Dostojevski 59). Ovu tezu starac Zosima razvija svojim sudom o paklu tvrdeći da je pakao: „Patnja zbog toga što se više ne može voleti”. (332). Stoga se nameće pitanje: kako i kada su roditelji, koje Ivan opisuje u „Buntu”, prestali voljeti svoje dijete, što predstavlja jedan od najvećih ljudskih grijehova. Ivan navodi primjere zločina obrazovanih roditelja nad sopstvenom djecom, koji na smrt tuku svoju sedmogodišnju djevojčicu dok ona: „Naposletku više ne može da vrišti, ne može da diše.” (250) Događaj ima svoj epilog na sudu kada mučitelja oslobađaju krivice, a: „Publika urla od zadovoljstva što su oslobodili mučitelja.” (250). Na ovakav ishod Ivan ponovo ironično zaključuje, žaleći što nije bio tamo, jer bi: „Izbacio predlog da se osnuje stipendija u čast mučitelja!” (250). Nezanemarljiv detalj je i „urlanje publike od zadovoljstva” zbog oslobođenja mučitelja, u svjetlu čega Dostojevski ističe izvitoperenu kolektivnu svijest i odsustvo bilo kakve empatije prema dječijim patnjama, a u ovom kontekstu slijedi Ivanovo tumačenje: „Vidiš, ja još jednom tvrdim da mnogi ljudi imaju naročitu osobinu – strast za mučenjem dece, ali samo dece.” (250)

Dostojevski preko Ivana apostrofira surovo licemjerje obrazovanih roditelja, koji se u javnosti drže „blagonaklono i krotko”, a s druge strane zlopotrebljavaju „anđeosku poverljivost deteta”, njegovo stanje bezizlaza dok traži zaštitu ali je ne dobija. U sljedećoj bizarnoj slici, takođe mučenja djeteta od strane roditelja, pisac definiše globalnu crtu ljudske prirode: „U svakom se čoveku, naravno, krije zver – zver srdžbe, zver sladostrasnog raspaljivanja od vriska mučene žrtve, neobuzdana zver puštena sa lanca.” (251) O kontradiktornosti ljudske prirode piše T. Stojanov zaključujući da je čovjekova bit iracionalna i da joj je sloboda opozicija u kojoj je čovjek bezgraničan. (Stojanov 202) U ovoj opoziciji

uma i slobode postavlja se i pitanje: šta se događa sa srcem, i koja je njegova uloga kad roditelj u svojoj slobodi ponašanja zvjerski kažnjava svoje dijete. Stojanov naglašava čovjekovu obavezu da u svojoj slobodi treba da odabere dobro, a ne grijeh. (203). Tragom razmišljanja istog autora, koji tvrdi da se: „U srcu donosi odluka, vidimo – čak i ona protiv Boga, a za zlo.“ (205) zaključujemo da su se roditelji u svom srcu odlučili za zlo koje čine rođenom djetetu:

„Tukli su je, šibali, udarali nogama, ne znajući ni sami zašto – sve su joj telo pretvorili u modrice; najzad dođoše do najviše prefinjenosti: na zimi, na mrazu, zatvarali su je preko cele noći u nužnik, zato što nije iskala noću da iziđe radi nužde...“ (Dostojevski 251)

Međutim, ako izdvojimo sintagmu iz ove slike *ne znajući ni sami zašto*, zločin roditelja biva još veći, utoliko što su oni nesvjesni svog zla, i pritom nijesu donosili u srcu nikakvu odluku, ni za dobro ni zlo. Radi dodatne ilustracije navešćemo i kako se u odnosu prema djetetu odnosi majka čiju bezosjećajnost pisac ističe: „I ta je mati mogla spavati dok su se noću čuli jauči jadnog detenceta, zatvorenog u onom poganom mestu!“ (251) Temu zločina u viziji Dostojevskog razmatra i Aleksandar Barbalić u svom radu „Dostojevski i ateizam“ ističući pritom da Dostojevski: „Zločin ne tumači socijalnim zlima, nego traži korijenje u ljudskoj naravi. Ljudsko srce je arena gdje se Sotona i Bog bore o prevlast. Zlo proizlazi iz dubine čovjekove, a ne izvana.“ (Barbalić 141). Dakle, zločin roditelja ne možemo pripisati ni njihovom društvenom okruženju ni obrazovanju, već onome što dolazi iz njihovog srca i izopačenosti uma. Barbalić definiše i sumnje po pitanju teizma, koje je Dostojevski imao tokom pisanja svog poslednjeg romana, povodom ljudskih stradanja:

„Razumsko opravdanje vjere nije mu bilo čvrsto. Problem patnje nije mogao povezati s idejom dobrog, pravednog i svemogućeg Boga.“ (147)

Na temelju razmišljanja brojnih tumača etičko-filozofskog konteksta „Braće Karamazova“, Ivan je prepoznat kao racionalista. Ali ovakav zaključak stvara novu dilemu: upravo ovaj junak odbija „carstvo blagodati u zamjenu za carstvo pravednosti“, i sam poziva mučitelje da svoje odluke o zločinu preispitaju u srcu a ne u razumu. On smatra da Bog ne postoji, kao ni besmrtnost, ni đavo. Zato buntovnik Ivan govori svoje odlučno „Ne“ svijetu onog Boga koji je dozvolio patnje nevinih, jer jedini put, po njegovom mišljenju, do pravednosti, predstavlja put pobune protiv takvog uređenja svijeta u kojem nevino dijete strada, te zaključuje: „Ama, našto da se pozna to đavolsko dobro i zlo kad toliko

staje? Ta vaskoliki svet poznanja ne vredi one suzice detenceta!” (Dostojevski 251) Protojerej Vjačeslav Perevezencev ističe da Ivan jeste racionalista, ali koji ne vjeruje u vlastiti razum, pa stoga Ivanov stav završava porukom, koja u sebi sadrži nihilističku pobunu. (Переvezенцев <http://dostoevskiy-lit.ru/dostoevskiy/kritika/sbornik-bratya-karamazovy/protoierej-vyacheslav-perevezencev.htm>)

Ivan odbija da razumije elemente hrišćanske etike da se treba pomiriti sa dobrom i zlom, te, govoreći o stradanjima djece, ističe da je, po njemu, nužna kazna za mučitelja na ovom svijetu:

“Meni treba odmazda, jer ću inače uništiti sebe. I to odmazda ne negde i nekad u beskonačnosti, nego još ovde na zemlji, i da je ja sam vidim.” (253)

Ivanov bunt protiv zla i stradanja, posebno nevinih, kreće se od poimanja nepodudarnosti istine i vjere u Boga do odustajanja od vjere, a samim tim i vjere u besmrtnost ljudske duše. Međutim, to predstavlja i jedno od najčešćih razmišljanja brojnih teoretičara književnosti, posebno mislilaca sa aspekta religijskog u poetici Dostojevskog. N. Berđajev razmišlja drugačije smatrajući da je nemoguće samo sa jednog stanovišta pristupati zagonetki genija Dostojevskog: “Samo je Dostojevski imao svojstven, bez presedana stav prema čovjeku i njegovoj sudbini – tu treba tražiti njegov patos, u tome je jedinstvenost njegovog stvaralačkog manira. Dostojevski nema ništa osim čovjeka, sve se otkriva samo u njemu, sve je podređeno samo njemu.” (Berđajev 6) (prevod M. Koprivica) Berđajev zapaža da su svi književni likovi Dostojevskog, u stvari, on sam, odnosno, različite strane njegovog karaktera, ali da u njima otkriva i Boga i đavola. (Berđajev 8) Takođe i Milosav Babović, u svojoj studiji “Dostojevski kod Srba”, sumirajući rezultate u našoj kritici o Dostojevskom, ističe:

“Junaci njegovih romana su ustvari samo umetničkim sredstvima ovaploćena stanja njegovog složenog duha, piščeve osobine razvijene do dominantna karaktera.” (Babović 1962, 458)

U smjeru ovakvog razmišljanja evidentno je da Dostojevski u čovjeku otkriva i demonsko i zvjersko, i to sa posebnim akcentom na zvjersko, kao kad, na primjer, bogati general staje u zaštitu životinje, svog omiljenog psa, kojeg osmogodišnji dječak slučajno, igrajući se, ranjava, pa naređuje da se dječak kazni na najsuroviji način čak dok sve to posmatra i majka djeteta. Morbidnu scenu pojačava i detalj što dječak bježi bez odjeće: “Pred očima matere psi su gonili dete i rastrgli ga u paramparčad...” (Dostojevski 252) Justin Popović ističe tamnu suštinu ljudske prirode tvrdeći da čovjek njeguje u sebi ljubav prema zlu:

“Nimalo tuđe čoveku, zlo se postupno pretvara u sastavni deo čovekove svesti.” (Popović 49) U poglavlju “Bunt” zločin i kazna predstavljaju dominantne, sučeljene kategorije, ali kazna isključivo za nedužne i nevine, dok se, s druge strane, kazna ne sprovodi nad počinocima zločina. Stoga se u ovakvom svjetlu iznova nameće pitanje vjere i Boga, što Dostojevski propituje i preko stavova i postupaka Aljoše Karamazova, čiji se teizam dovodi u sumnju kad Ivan postavlja više retoričko pitanje: da li generala treba strijeljati, a Aljoša, iako uz osjećanje krivice, odgovara u potpunosti odlučno: “– Da se strelja! – tiho reče Aljoša, podigavši pogled na brata sa nekim bledim iskrivljenim osmehom na licu.” (Dostojevski 252) Ovakav odgovor Ivan dočekuje sa ushićenjem, ali pritom i sarkastično zaključuje da se i u bratovom čistom srcu krije zao duh, na šta se Aljoša pravda stavom da je izgovorio besmislicu: “Znaj, iskušeniče, da su besmislice i suviše potrebne na zemlji. Na besmislicama svet stoji, i da njih nije, na svetu možda ničega ne bi bilo.” (252) Ovdje smatramo da treba istaći prevod riječi *нелепость*, koju Jovan Maksimović i Milosav Babović prevode kao nešto što se kosi sa zdravim razumom, a Zlatko Crnković kao “glupost”. Međutim, gledano sa semantičke strane, smatramo da je ipak pravilnije bilo riječ *нелепость* prevesti kao nešto što nije svojstveno lijepome i umjesnome, što je pisac zasigurno morao imati na umu. U ovom slučaju Aljoša je izrekao i nešto što njemu, kao vjerniku, ne dolikuje da izrekne, to jest, ono što nije lijepo i prigodno da se čuje od jednog vjernika. Zato smatramo da bi precizniji prevod sintagme glasio da “svijet počiva na *nelijepim/nepriličnim* stvarima”, a ne, kako je prevedeno, na: besmislicama, ili glupostima. Stoga je i generalova briga za psa vid krajnje nehumanog postupanja, gdje se pritom zanemaruje i žrtvuje ljudski život, tim prije što je riječ o životu djeteta, koje čak nije ni usmrtilo psa, nego ga je povrijedilo, zbog čega dijete plaća životom za povredu načinjenu životinji.

Stav Dostojevskog prema Bogu i religiji, projektovan u romanu preko stavova književnog junaka, Ivana, svoje korijene ima u agnosticizmu, u odnosu na to da ni ovaj junak nije ateista, da ne odbija Boga, ali mu s poštovanjem vraća ulaznicu za raj, uspijevajući čak da poljulja i Aljošinu vjeru i iskaze. Ivan se tokom dijaloga sa bratom, uz stav da ne razumije zašto djeca bivaju kažnjena, pita zar se preko stradanja djece može obezbijediti vječna harmonija:

“Solidarnost u grehu među ljudima, ja razumem, razumem i solidarnost u odmazdi, ali, valjda, nije s dečicom solidarnost u grehu...” (253)

Suština Ivanovog odbijanja da prihvati bilo kakvu opravdanost stradanja djece kreće se od neprihvatanja najviše harmonije ako je njena cijena prolivanje i jedne dječje suze, pa sve do toga da je stradanje djeteta nemoguće iskupiti bilo kakvom kaznom, izvršenom nad mučiteljem. On takođe ne želi da razumije moć hrišćanskog praštanja kad majka namučenog djeteta treba da oprostí mučitelju: „Ne sme ona njemu oprostiti! Ako hoće, neka prašta za sebe, neka prašta mučitelju za svoju neizmernu materinsku patnju; alii mučenje svoga rastrgnutog deteta ona nema prava da oprostí, niti sme oprostí mučitelju, pa baš da mu i dete samo oprostí!“ (254) Zato, u svjetlu naslova našeg rada, može se decidno zaključiti da Ivan Karamazov, i sam pisac preko stava svog junaka, ne prihvataju mogućnost svepraštanja za učinjeni zločin, posebno kad su djeca u pitanju, te da osobito, u ovom slučaju, majke nemaju pravo da u ime svoje oproste za zločin počinjen nad njihovim djetetom, te da je kazna prirodan slijed za počinjeni zločin. Očigledno, ovaj stav Dostojevskog je podudaran sa već navođenim stavom Ničea u ovom radu da je “kazna pravo i čast za zločinca”.

Uprkos Aljošinoj snazi vjere i samilosti, Ivan na kraju uspijeva da svog brata još jednom dovede do nivoa svog načina razmišljanja, to jest, životnog stava, suprotnog od hrišćanskih ideala. Na Ivanovo pitanje da li bi pristao da bude arhitekta zdanja ljudske sudbine, u kojem bi ljudi bili srećni, a koje bi bilo izgrađeno na temelju stradanja samo jednog djeteta, i na njegovim neosvećenim suzama, Aljoša odgovara da ne bi pristao. Ivan pritom pita brata i sljedeće: “I možeš li dopustiti ideju da ljudi za koje ti gradiš pristanu da prime svoju sreću zasnovanu na nevinoj krvi malog izmučenog deteta, i, kad je prime da ostanu zauvek srećni?” (255) Aljoša i na to pitanje daje odrećan odgovor tvrdeći da jedino Bog može oprostí zločine nad nedužnima, istovremeno se slažući da čovjek nema tu sposobnost praštanja, te ovakav stav izaziva sumnje u njegovu religioznu posvećenost, a u prilog tome je indikativno i Ivanovo čuđenje zbog čega Aljoša tokom dijaloga ne spominje Boga.

Vjačeslav Perevezencev u radu “Bunt Ivana Karamazova (opravdanje Boga i svijeta u romanu F. M. Dostojevskog ‘Braća Karamazovi’)” polazi sa religijskog stanovišta da Ivan nije ateista već bogoborac, i, poput mnogih tumača djela Dostojevskog, i on u svojoj analizi odvađa Boga od njegove tvorevine – svijeta, često se pozivajući na Bibliju. Mišljenja gotovo svih kritičara su podudarna na planu Ivanovog pitanja zašto Bog dozvoljava stradanja djece. Ali, unekoliko je izostala analiza dva pitanja: zašto je roditelj dozvolio da njegovo dijete strada, kao i zašto majka nije ponudila svoj život u zamjenu za djetetov. Moguće je da se odgovori nalaze u biblijskoj rečenici koju i citira Perevezencev: “Upravo za spas ovog svijeta Bog šalje Sina Svoga. ‘Jer Bog je toliko volio

svijet da je dao svog jedinorođenog Sina, tako da svako ko vjeruje u Njega, ne bi stradao, već imao vječni život.” (Перевезенцев http://dostoevskiy-lit.ru/dostoevskiy/kritika/sbornik-bratya_karamazovy/protoierej-vyacheslav-perevezencev.htm) (prevod M. Koprivica) Uz ovakvo biblijsko tumačenje zaključak je i više nego evidentan – da čovjek slijedi primjer Boga žrtvujući svoje dijete “u ime buduće harmonije”.

Perevezencev podsjeća i da je sam Dostojevski prošao “iskušenje nevjere”, ali da je baš to učvrstilo njegovu vjeru i da ne treba poistovjećivati njegov i Ivanov bunt, i dodaje: “Dostojevski nam takođe ne nudi novu teodiceju u svom posljednjem romanu. On, kao što je već naznačeno, pobija sve Ivanove emocionalno uvjerljive konstrukcije dovodeći ih do njihovog logičnog završetka. Pokazujući da oni, koji se počinju boriti za čovjekovu sreću, protiv Boga, ubijaju čovjeka.” (Перевезенцев http://dostoevskiy-lit.ru/dostoevskiy/kritika/sbornik-bratya_karamazovy/protoierej-vyacheslav-perevezencev.htm) (prevod M. Koprivica)

D. V. Grišin u ovom kontekstu postavlja i nedvosmisleno pitanje: “I, na kraju krajeva, da li je ii sam Dostojevski bio vjernik?” (Grišin 79) (prevod M. Koprivica) i poziva se na njegove riječi iz pisma, upućenog Fonvizinovoј 20. februara 1854. godine: “Ja sam dijete vijeka – dijete nevjerice i sumnje do danas, pa čak (znam to) i do groba.” (79) (prevod M. Koprivica) Međutim, sumnje po pitanju vjere, koje su opterećivale Dostojevskog ne treba poistovjećivati sa njegovom ljubavlju prema Hristu, te Grišin apostrofira riječi pisca o Hristu – da je njegov simbol vjere vrlo jednostavan i da nema ništa “ljepše, dublje, draže, mudrije i savršenije od Hrista”. (79) (prevod M. Koprivica) U sličnom kontekstu razmišlja i K. Leontjev ističući nedosljednost Dostojevskog po pitanju vjere, uz zaključak: “Kartu za ulazak u raj nije odbio Ivan Karamazov, već sam autor, kojeg više brine pitanje izgradnje raja na zemlji nego raja na nebu.” (prema Grišin 80) (prevod M. Koprivica) Leonid Grosman ističe da “Od svih junaka Dostojevskog samo bi Ivan Karamazov mogao napisati njegove romane.” (Grosman 488) I ovo mišljenje se zasniva na tezi da je Dostojevski preko ovog junaka izrazio mnoge svoje misli i dileme, pa Grosman, argumentujući pitanje Ivanove vjere, tvrdi da je “Religiozna koncepcija buduće harmonije, kada će se glasovi svih izmučenih i napaćenih sliti u jedan hvalospev: 'Pravedan si, Gospode!' – neodržiiva, neverovatna i neprihvatljiva.” (489)

Kritički pristup religioznosti Dostojevskog ima i D. Mereškovski, i o tome opširno piše u svojoj knjizi “Tolstoj i Dostojevski”, ističući, između ostalog, i da je “jedan isti Hrist za Dostojevskog nekada istinit, nekad neistinit, nekad pravoslavni, nekad nepravoslavni.” (Mereškovski 408)

(prevod M. Koprivica) Međutim, Mereškovski dodaje da je, po njegovom religioznom saznanju, idejna podijeljenost Hrista kod Dostojevskog neodrživa, jer: "U pravom Hristu ne smije postojati protivurječnost, ni podvojenost, već savršen spoj ljubavi i slobode." (409) (prevod M. Koprivica)

Sudeći po brojnim dokazima u prilog protivurječnosti Dostojevskog u odnosu na vjeru, na kraju se stoga i postavlja otvoreno pitanje – nije li Ivanov bunt protiv Boga i bunt samog autora protiv one religioznosti koja ne rezultira moralom i, prvenstveno, odbranom ljudskog života. Ali je evidentno da se često određeni humanistički, religiozni, filozofski i drugi stavovi junaka djela, kao, na primjer, u "Buntu" Dostojevskog, u cjelini poistovjećuju sa stavom pisca, što i ne biva redovni imperativ u istoriji književnosti.

Ovdje treba istaći i stav Babovića, koji tvrdi da je "Dostojevski uvek uverljiviji kao buntovnik, nego kao propovednik smirenja!" (Babović 1962, 461) U ovom kontekstu, nakon svih zločina i mogućnosti kazne, Dostojevski preko svog junaka i zaključuje da nikakva vrsta kazne neće i ne može predstavljati bilo kakvu vrstu opravdanja za stradanje djece, niti se kažnjavanjem mučitelja može iskupiti ijedna dječja suza.

Analizom ovog ključnog poglavlja romana, preko konkretnih slika stradanja djece i stavova Ivana Karamazova, apostrofirali smo motiv zločina i kazne u "Braći Karamazovima", pitanje slobode, tj. slobodne volje, ali i ljubavi prema bližnjima, koju Dostojevski problematizuje, posebno u odnosu: roditelj – dijete. Takođe smo istakli i stvaralački zadatak ovog ruskog pisca – njegovo nastojanje da riješi vječitu enigmu čovjeka kao bića, preko koje pisac želi da riješi i zagonetku Boga. Prikazan je i Ivanov bunt protiv takvog Božjeg uređenja, gdje se dozvoljava stradanje nevinih, uz junakovo neprihvatanje buduće harmonije na račun patnje nevinih i nemoćnih. Dostojevski je i u ovom poglavlju, kojem dosad nije posvećena konkretnija pažnja u književnoj kritici, propitivao vječna čovjekova pitanja i kroz iskustvo proživljene istine, uz stav da ne postoji nikakav cilj vrijedan i jednog ljudskog života, niti jedne dječje suze. U svom složenom zadatku, sintetišući u sferi književnosti i etičko-filozofske i religiozne stavove, Dostojevski određuje suštinu čovjeka i njegovih moralnih vrijednosti, suprotstavlja postulate poimanja bezuslovne ljubavi racionalnoj volji, koju određuju socijalni, opšteprihvaćeni faktori, kao i oni u sferi podsvjesnog i nesvjesnog, uz prihvatanje ili odbijanje religijskih stavova, neodvojivih od etičkih načela.

Na osnovu šireg spektra kontrasta i protivurječnih stavova junaka Dostojevskog, posebno Ivana Karamazova u "Buntu", od ateizma, vjere i agnosticizma, do bunta i propovijedi, zaključujemo da se ove kategorije

snažno prožimaju u bogatoj književnoj amplitudi Dostojevskog, pisca, i istovremeno etičara i filozofa, i propovjednika u književnosti, i ne samo što se prožimaju, nego uvijek i završavaju apoteozom ljubavi prema čovjeku, posebno prema takozvanom "malom čovjeku" i prema nezaštićenoj djeci, uz snažno saosjećanje autora prema stradanju nevinih.

Izvori:

- Dostojevski, Fjodor Mihajlovič. *Braća Karamazovi*. Prevod: Jovan Maksimović. Podgorica: Biblioteka Vijesti, 2004.
- Dostojevski, Fjodor Mihajlovič. *Mladić*. Prevod: Miloš Ivković. Beograd: Izdavačko preduzeće „Rad“, 1975.

Literatura:

- Babović, Milosav. *Dostojevski kod Srba*. Titograd: „Grafički zavod“, 1962, 5-490.
- Babović, Milosav. *Ruski realisti XIX vijeka*. Knjiga prva. Podgorica: NIO „Univerzitetska riječ“, 1986, 1-399.
- Barbalić, Aleksandar. *Dostojevski i ateizam*. Obnovljeni život: časopis za filozofiju i religijske znanosti. vol. 27. No. 2, 1972. Str. 133-148 https://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=88538 . 5. maj 2021.
- Berđajev, Nikolaj. *Dostojevski o čoveku*. Iz knjige *Dostojevski u svetlu ruske kritike*, Izbor i prevod: Petar Mitropan. Beograd: Slovo ljubve, 1981. <https://knjigoljupci.com/2015/> 28. jun 2021.
- Бердяев, Николай. *Откровение о человеке в творчестве Достоевского*. Статьи из цикла о Ф. М. Достоевском, Москва: Т8RUGRAM, 2018, 5-101 {PDF}
- Berđajev, Nikolaj. *Duhovni lik Dostojevskog* (2) <https://vidovdan.org/kultura/nikolaj-berdjajev-duhovni-lik-dostojevskog-2/> 28. jun 2021.
- Гершельман, Карл Карлович. Я почему-то должен рассказать о том...: Избранное, ЛитМир - Электронная Библиотека .<https://www.litmir.me/br/?b=187774> 23. maj 2021.

- Гришин, Дмитрий Владимирович. *Достоевский – человек, писатель и мифы*. [Текст] : Достоевский и его "Дневник писателя". Мельбурн : Мельбурнский университет, 1971 {PDF}
- Grosman, Leonid. *Dostojevski*. Prevod: Lidija Subotin. Beograd: Srpska književna zadruga, 1974.
- Мерешковский, Дмитрий Сергеевич. *Л. Толстой и Достоевский*. Издание подготовила Е .А . Андрущенко. Москва: Наука, 2000 {PDF}
- Перевезенцев, Вячеслав. *БУНТ ИВАНА КАРАМАЗОВА. (оправдание Бога и мира в романе Ф. М. Достоевского 'Братья Карамазовы')*. <http://dostoevskiy-lit.ru/dostoevskiy/kritika/sbornik-bratya-karamazovy/protoierej-vyacheslav-perevezencev>. 20. jul 2021.
- Popović, Justin SP. *Dostojevski o Evropi i slovenstvu*. Beograd: Izdavačko-prosvetna zadruga S. O. J., 1940, 7-368.
- Stojanov, Trajče. *Filozofski sistem Dostojevskog*. (pokušaj rekonstrukcije). 197-208 <https://hrcak.srce.hr/52094> . 10. maj 2021. {PDF }
- Шестов, Лев Исаакович. Достоевский и Ницше. ЛитМир – Электронная Библиотека. <https://www.litmir.me/br/?b=39400> . 28. jul 2021.

**CRIME AND PUNISHMENT IN THE CHAPTER "REBELLION", IN THE
NOVEL "THE BROTHERS KARAMAZOV" OF F. M. DOSTOEVSKY
(Problems of the suffering of the innocent)**

F. M. Dostoevsky is one of the world's great writers who, while preserving the autonomy of a literary work, incorporated into his works issues of an ethical-philosophical and religious character. He permeated his works with echoes of these topics, but, in addition to the literary stamp, in some chapters he concretized ethical-philosophical and religious issues, for example, in the novel "The Brothers Karamazov", in the chapters "Rebellion" and "The Grand Inquisitor".

Concerning his spirituality and his perspective on life and society, Dostoevsky belongs to writers whose moral norms are the foundation and imperative of their poetics. He paid special attention to those who were "insulted and humiliated", the so-called "little people", especially children who suffer in the world of adults.

In this light, we can also say that the title of the chapter "Rebellion" is a seal of Dostoevsky's work, and our work focuses on the central theme

of "Rebellion" - the relationship of adult characters to the suffering of children in the world, and the very purpose of punishment for crimes which cannot adequately be redeemed.

By analyzing this key chapter of the novel, through concrete images of the suffering of children and the attitudes of Ivan Karamazov, we emphasize the motif of crime and punishment in "The Brothers Karamazov": the question of freedom, that is, free will, but also love towards people who are close, which Dostoevsky problematizes, especially in the parent-child relationship. We also point out the creative task of this Russian writer; his effort to solve the eternal enigma of man as a being, through which the writer wants to solve the riddle of God. Ivan's rebellion against such an arrangement of God is also shown, in which the suffering of the innocent is allowed, with the hero's rejections of future harmony at the expense of the suffering of the innocent and powerless. In this chapter, which has so far received little attention in literary criticism, Dostoevsky also questioned the eternal questions of man through the experience of lived truth, with the view that there is no goal worthy of a single human life or a child's tears. In his complex task, synthesizing in the sphere of literature, ethical-philosophical and religious attitudes, Dostoevsky determines the essence of man and his moral values, opposing the postulates of the notion of unconditional love to rational will, determined by social, generally accepted factors. Based on a wider range of contrasts and contradictory attitudes of Dostoevsky's heroes, especially Ivan Karamazov in "Rebellion", from atheism, faith and agnosticism, to rebellion and preaching, we conclude that these categories are strongly intertwined in the rich literary amplitude of Dostoevsky - writer and ethicist, philosopher, and preacher in literature - and not only permeate, but always end with the apotheosis of a love for man, especially for the so-called "little man", and for unprotected children, indicating the author's strong compassion for the suffering of the innocent.

Keywords: Crime, punishment, rebellion, "The brothers Karamazov", Dostoevsky, sufferings of innocents, children, faith, freedom, Christ